

DİVANÜ LUGATİ'T TÜRK'TE PROBLEMLİ İKİ CÜMLE ÜZERİNE*

Adem AYDEMİR**

ÖZET

Türk dili, tarihi ve kültürünü anlatmak bakımından birçok eser yazılmıştır. 1073/1074 yıllarında yazılmış olan Divanü Lugati't Türk, Türk dilinin, edebiyatının ve kültürünün en önemli eserlerinden biridir. Karahanlı Türkçesi eserlerinden olan Divanü Lugati't Türk'ün tercüme yayını 1939 yılında Besim Atalay tarafından yapılmıştır. Türkçenin XI. yüzyıla kadarki sözvarlığını vermesi bakımından büyük bir öneme sahip olan Divanü Lugati't Türk, şu ana kadar Türkolojinin en çok başvurulan kaynaklarından biri olmuştur.

Türkçe dünyanın bilinen en eski dillerinden biridir. Türkçenin gelişim alanlarındaki dil incelemelerinde sözvarlığı üzerinde yapılan çalışmalar önemli bir yere sahiptir. 'Türk Lehçeleri Divanı' anlamına gelen 'Divanü Lugati't Türk', içerdiği Türk lehçeleri sözvarlığı ile ilk Türk lehçeleri sözlüğü özelliği taşımaktadır. Dillerin sözvarlığı barındırdığı kelimelerle ölçülür. Türk dilinin genel sözvarlığının tespitinde tarihi sözlükler büyük öneme sahiptir. Divanü Lugati't Türk, Türk dilinin en önemli yadigârlarındandır. Türk dilinin tarihsel gelişimi ve sözvarlığı açısından da zengin bir kaynak durumundadır. Fakat Divanü Lugati't Türk'teki bazı kültür sözcüklerinin hangi anlamda ve hangi işlevle kullanıldığını anlamak her zaman kolay değildir. Çünkü konuşma dili hakkında yeteri kadar fikir sahibi olmadığımız geçmiş dönemlerde yazılmış eserleri tercüme ederken kelimeleri, cümle içerisinde bize en mantıklı gelen şekilleriyle anlamlandırırız. Bu bakımdan Divanü Lugati't Türk'teki bazı kelimelerin anlamlandırılmasıyla ilgili tartışmalar hâlâ devam etmektedir.

Bu makalede, Divanü Lugati't Türk'te yanlış okunmuş veya yanlış anlamlandırılmış bazı cümleler ve kelimelerle ilgili düzeltmeler ve bazı tespitler yapılmıştır. Bu kelimelerden bazıları şunlardır: Çaxşak, Çakrak, Tas, Taz.

Anahtar Kelimeler: Divanü Lugati't Türk, Problemler iki cümle, Çaxşak, Çakrak, Tas, Taz.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğretmen, MEB, El-mek: adem.aydemir@hotmail.com

ON TWO PROBLEMATIC SENTENCES IN DİVANÜ LUGATI'T TÜRK

ABSTRACT

There have been lots of written works for depicting Turkish language, history and culture. *Divanü Lugati't Türk* which was written at 1073/1074 is one of the most important book of Turkish language, literature and culture. The translation of *Divanü Lugati't Türk*, which is one of the works of Karahanlı Turkish period, was published by Besim Atalay in 1939 years. *Divanü Lugati't Türk*, which is of great importance in terms of giving the word existence of Turkish until 11th century, has been one of the most used sources of Turcology up to now. Karahanlı Turkish forms one of the most important periods of Turkish literary language.

Turkish is one of the most ancient languages in the world. Research on vocabulary, vocabulary building and vocabulary acquisition has an important place in historical and contemporary linguistic studies on Turkish language. *Divanü Lugati't Türk* that means 'Turkish Dialects Dictionary', is a first dictionary of the Turkish by dialects words that is included dialects materials. Richness of languages evaluates by its vocabulary. Historical dictionaries are given importance to determine general Turkish vocabulary. *Divanü Lugati't Türk* is one of the most significant works of Turkish language. In addition to it is a rich source points of historical progress and vocabulary of Turkish language. But, it is not always easy to understand the meaning and function of some culture-related words in *Divanü Lugati't Türk*. Because, while translating the works about spoken language written in the previous periods of time, we give meanings which best suits to our understanding of the sentence. Therefore, discussions on some words giving meaning *Divanü Lugati't Türk* are still continuing.

In this article, some corrections and observations of some words and sentences which were misread or misinterpreted in *Divanü Lugati't Türk* were made. Some of these words are following: Çaxşak, Çakrak, Tas, Taz.

Key Words: *Divanü Lugati't Türk*, Two problematic sentences, Çaxşak, Çakrak, Tas, Taz.

Giriş

Karahanlı Türkçesi eserlerinden olan *Divanü Lugati't Türk*'ün tercüme yayını 1939 yılında Besim Atalay tarafından yapılmıştır. Besim Atalay'ın DLT'yi tercüme ederek Türkolojinin hizmetine sunması büyük bir hizmettir. Türkolojinin temel kaynaklarından olan bu eserle ilgili olarak çeşitli alanlarda yapılan çok sayıda çalışma büyük bir bibliyografya oluşturmaktadır (Coşar-Güneş: 2011-a: 167-231; 2011-b: 19-85). Ancak eserde, gerek müstensih'in istinsah hatalarından, gerekse Besim Atalay'ın okuma ve anlamlandırma hatalarından kaynaklanan bazı sorunlar bulunduğu bilinmektedir. Bu sebeple Abdullah Battal Taymas tarafından bazı düzeltme ve teklifler yapılmış, bunlar '*Divanü Lûgati't Türk Tercümesi*' adı altında yayımlanmıştır. Abdullah Battal

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4, Spring 2013

Taymas, DLT'de yer alan 8624 adet kelimededen (Üşenmez 2008: 249), çalışmasının birinci kısmında 125, ikinci kısmında 73 olmak üzere toplam 198 adedinin okunuş ve anlamlarındaki eksiklikleri dile getirmiştir (Taymas 1942: 212-252; 1954: 75-100).

Konuşma dili hakkında yeteri kadar fikir sahibi olmadığımız geçmiş dönemlerde yazılmış eserleri tercüme ederken kelimeleri, cümle içerisinde bize en mantıklı gelen şekilleriyle anlamlandırdığımızda her zaman isabet sağlanamamaktadır. Nitekim alanın mütehasısı olan Saadet Çağatay, 'Uygur Yazı Dili' adlı bir tetkikinde; 'Kâşgari lügati kısmen Uygur şivelerinin, hiç olmazsa bir dalının devamıdır. Maalesef bu da pek kusurlu olan Arap harfleriyle muhafaza edilmiştir. Uygur yazısına ne kadar az itimat edilebilirse, bu esere de o kadar az edilebilir.' (Çağatay: 1943: 84) diyor. Sonuçta eserde gerek genel sebeplerden gerekse müstensih'in istinsah hatalarından ve Besim Atalay'ın okuma veya anlamlandırma hatalarından kaynaklanan sorunlarla ilgili tartışma ve teklifler devam etmektedir.

DLT'deki bazı kültür sözcüklerinin hangi anlamda ve hangi işlevle kullanıldığını anlamak her zaman kolay olmamaktadır. Kaldı ki edebî metinlerde gerek yapısının, gerek anlamının çözümü en güç kelime, deyim veya terimler eserde ancak bir kez kullanılmış olup, emsali bulunmayanlardır. Bir edebî metinde yalnızca bir kez kullanılmış olan bu gibi kelime, terim veya deyimlere dilbiliminde *hapax legomenon* (< Yun. hapax 'bir defa' + legein 'söyle-' fiilinin edilgen biçimi) 'tek kullanımlık, numunelik' adı verilmektedir. DLT'de, 'çaxşak, çakrak, tas, tes' kelimeleri 'hapax legomenon' durumdadır (Ölmez 2008: 295-297; Tezcan 2008: 298-302). Bu kelimelerin Karahanlı Türkçesi veya Orta Türkçe yazılı eserleri olarak bilinen Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Edib Ahmet İbn Mahmud Yüknêkî'nin Atebetü'l-Hakayık adlı eserinde de emsalleri bulunmamaktadır. Abdullah Battal Taymas, bahsedilen çalışmasında bu kelimelerde herhalde okuma veya anlamlandırma sorunu görmediğinden bunlardan söz etmemiştir. Bildiğimiz kadarıyla bu kelimeler eserde 'hapax legomenon' oldukları haricinde bu zamana kadar gündeme de gelmemiştir.

Divanü Lugati't Türk'te Problemler İki Cümle

DLT'de yer alan ve bu çalışmamızın konusu olan sorunlu iki cümle; 'Ol anı tazladı/ O, ona kel dedi, kel saydı.' (III: 293) ve 'Çaxşak üye ot bolmas, çakrak bile uwut bolmas/ Dağ çakşağında ot, dazda ut olmaz.' (I: 469) şeklindeki cümlelerdir. Bu cümlelerinin yazılış ve anlamlarında sorunlar bulunmaktadır.

I-'Ol anı tazladı/ O, ona kel dedi, kel saydı.' (DLT III: 293). Taz: DLT (III: 148), EUTS (150), EDPT tazla:- (d-) '(ol anı: tazla:dı: 'he ascribed baldness to him, and him bald' EDPT: 576) ve TS'de (V: 3782) 'kel' olarak anlamlandırılmıştır. EUTS aynı yerde Taz: 'erkek adı' bilgisi bulunmaktadır. CC'de ayrıca 'kel' anlamında bir 'kaşka' (164/19) (kaşğa: EDPT: 671) kelimesi geçer. Buna göre DLT'de; Taz yer: 'Bitkisi az olan çorak yer, kel toprak. Şu sav dahi gelmiştir: 'Taz at tafarçı bolmas/ Alacalı at yük taşımaz. Çünkü onun tırnağı kötüdür.' (III: 148-149). 'Taz başı ijmaklandı/ Kelin başı bozuldu, kelliği arttı.' (I: 313). 'Taz keliği börkçige/ Kelin, börksüzün geleceği yer börkçüdür.' (I: 26; II: 41, 52). 'Er başı tazgardı/ Adamın başı kelleşti.' (II: 178). 'Taz keliği börkçige.', 'Taz başı ijmaklandı.', 'Er başı tazgardı.' sözlerinde geçen 'taz' (ta:z (?d-) EDPT: 570) kelimesinin 'kel' demek olduğu şüphesizdir. Fakat 'Ol anı tazladı/O, ona kel dedi, kel saydı.' şeklindeki okuma ve anlamlandırma isabetli değildir.

Bir insanın saçının olmamasıyla istihza edilmesi hatta saçı olmayanın veya az olanın 'uwutsuzluk/ hayasızlık'la itham edilmesi uwutlu bir davranış olamaz. Kaldı ki Türklerde, hem insanda hem de doğadaki bazı varlıklardaki kellik hakkında inanışlar mevcuttur. Halk edebiyatında masal, destan, efsane gibi anlatı türlerinde rastlanan kel kahramanlar, sıra dışı tiplerdir (Özünel 2005: 47-52). Hatta bazı Şaman efsanelerinde ölenleri diriltiren kel kadın Şamanlar ve fırtına çıkarabilen kel Şeytanî kadınlar yer almaktadır. Olağanüstü niteliklere sahip bu tiplerin kelliğinin,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4, Spring 2013

olgunluk ve bilgelik göstergesi olması yanında, diğer dünyayla bağlantılarının delili olduğuna inanılırdı (Ögel 2002: 77-87; Beydili 2005: 306-308). Türk dünya görüşüne göre kellik, kınanılacak bir vaziyet değil bilâkis, Tanrı kutunu sembolize etmiştir (Ergun 2005: 79). Sonuçta saflık, dürüstlük ve pratik zekânın bir sembolü olan Keloğlan'ı uwutsuzlukla itham etmeye kimsenin hakkı olmamalıdır. Başka bir kaynakta rastlanmamakla beraber Şeyh Süleyman Efendi'nin 1902 yılında İ. Kunos tarafından Budapeşte'de neşredilen Çağatay Lugati'nde, Taz: 'Hayâsız kadın, fahişe, yosma/ Schamloses, weib, luder laufen' (ÇL: 184) şeklinde tanımlanmıştır. Bu 'taz' kelimesinin Türkçede 'yoldan çıkmış, sapmış' anlamındaki 'az-' fiilinin 't-' ön türemesi almış durumu olması mümkündür. Nitekim 'azar > tazar, azgır > tazgır, unğra > tunğra, ügür- > tegir-' sözleri her bakımdan birbirleriyle alâkalı durumdadır. Ayrıca A:z 'lust' (EDPT: 277) ve A:z 'to go astray, to lose one's way' (EDPT: 279) verileri üzerinde durulabilir. Saadet Çağatay, 'Türkçede 'Kadın' İçin Kullanılan Sözcükler' adlı bir tetkikinde, 'uygunsuz' kadınlar hakkında kullanılan sözcükler arasında 'taz/ تاز > Farsça, 'a beloved object' (Çağatay 1979: 33) bilgisini veriyor. DLT'de Oğuzca ibaresiyle Tas: 'Her şeyin kötüsü, bayağısı.' (I: 329; Originally 'bad' and the like EDPT: 554) demek olup تاز şeklinde yazılmıştır. DLT'de Oğuzca ibaresiyle kayıtlı olan 'Tas' kelimesi DKH'de yer almamıştır (Yıldız-Ölker 2009: 13). ÇL'de ve Farsçadaki 'Taz'ın anlamı esasen DLT'deki 'Tas'ın anlamında mevcuttur. Bu durumda 'Ol anı tazladı' sözünün anlamı 'O, ona kel dedi, kel saydı.' değil, 'O, ona hayâsız, fahişe, yosma dedi.' şeklinde olması muhtemeldir. DLT'deki 'Tas' kelimesinin anlamı esas alınacak olursa sözün anlamı 'Ol anı tasladı/ O, onu kötülüğe nispet etti.' şeklinde olmalıdır. Bu söz müstensih tarafından 'Ol anı tasladı.' yazılacağı yerde 'Ol anı tazladı' yazılmış تاز ile تاز karıştırılmıştır. Ancak Türkçenin bazı şubelerinde 'tas' sözünün 'kel, dazlak, çıplak, ağaçsız' anlamları yanında 'çok güzel, mükemmel' gibi anlamlarının da bulunması ilginçtir (Arıkoğlu-Kuular 2003: 106). 'Taz keliği borkçiğe' ve 'Taz başı ijmaklandı.' sözlerinde Atalay'ın 'taz' şeklinde okuduğu kelime تاز şeklinde yazılırken, 'Ol anı tazladı' sözünde 'tazladı/ تازلا تاز yazılmıştır. 'Ol anı tazladı' sözünün, lâfzı ve ruhu itibarıyla bir sövgü ve hakaret sözü olduğu açıktır.

Ahlâkî sapma sözleri, bir toplumun sosyal yapısı hakkında bilgi veren sözlerdir. Bazı Türk boylarında erkeklerin dahi başının açık olması uygun karşılanmamış, 'baş açmak', yerine göre, 'dua etmek, mâtem, kulluk, acziyet' alâmeti kabul edilmiştir (Develi 1997: 85-111). Ancak Türk töresi ile âdet ve göreneklerinde mütesettir olmayanların hayâsızlıkla itham edildiklerine dair bir bilgi yoktur. Abbasî halifesi Muktedir-billâh tarafından 921 yılında Volga Bulgarlarına gönderilen elçilik heyetinin kâtipliğini yapan İbn Fazlan, Oğuzlardan bahsederken; onların kadınlarının mütesettir olmadıklarını kaydeder (İbn Fazlan 1995: 35). İbn Fazlan, Yabgu'nun kendilerini misafir eden sûbaşısı Etrek'in (Alptoğan oğlu Ertuğrul) karısına bir yüzük ile bir başörtüsü hediye etmiş (İbn Fazlan 1995: 42), Bulgar hükümdarının karısına da halkın huzurunda hilât giydirmişti (İbn Fazlan 1995: 42). DKH'nin kadın kahramanları 'çenber' denilen basit bir yemeni örterler, saçları yarı yarıya dışarıda bulunurdu (Ergin 2008: 165). Kâşgarlı'nın çağdaşı, Yusuf Has Hacib; 'Tişide uwut kitti örtmez yüzün/ Kadınlardan hayâ gitti yüzlerini örtmez.' (KB: 6474) diyor. DLT'deki 'Taz keliği borkçiğe.' sözü bu görüşü doğrular nitelikte görünüyor. Ancak İslâmiyetin kabulüyle beraber kadın ve erkek giyiminde tesettür denen yeni bir şekil ortaya çıkmıştır. Yusuf Has Hacib'in sözleri yoğun bir İslâmî tesir belirtisi olmalıdır.

Bir kişinin saçlarının az olması veya başının açık olması sövgüyü ve ağır bir hakareti gerektirecek bir durum değildir. Bu sözlerdeki karışıklık Besim Atalay'ın yanlış okuma veya yanlış anlamlandırmasından ziyade, müstensihinin eseri istinsah ederken bu kelimenin anlamlarına vâkif olmamasından kaynaklanmış olmalıdır. Hatta 'Er başı tazgardı/ Adamin başı kelleşti.' sözünün sıhhati dahi tartışılabilir. 'Tazgar-/ tazgır-/ تاز غر': 'Kelleşmek, dazlaşmak' (DLT IV: 591; EDPT: 574); tezginmek/ تاز گنك: 'Dönmek, tavaf etmek, çevrilmek' (DLT II: 241; EDPT: 574; EUTS: 152) olduğuna göre; 'Er başı tazgardı/ The man's head was almost bald' sözü 'Adamin başı kelleşti.'

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4, Spring 2013

değil 'Er başı tezgindi' yani 'Adamın başı döndü.' şeklinde olması muhtemeldir. Tazardı nenğ: 'Nesne kelleşti.' (DLT II: 77) sözü, her nesnenin kelleşmesi söz konusu olamayacağına göre, 'Nesne kötüleşti.' şeklinde olması gerekmektedir. Ta.z. (d-). 'Bald/ Kel, daz' (EDPT: 570). Tazgır:- Ta.z. 'The man's head was almost bald/ Adamın başı kelleşti.' (EDPT: 574). Tazar- (d-): 'The thing became bald/ Kel olmak, kelleşmek.' (EDPT: 577). Bu bakımdan DLT'de 'tazar' ve 'tazgır' sözleri için verilen manalarının da düzeltilmesi gerekecektir. Keza DLT'de Oğuzca ibaresiyle 'aluk' sözü için verilen 'kel, daz' (EDPT: 135/6) mananın çevirinin naşiri tarafından 'kaba, şiddetli' olarak düzeltilmesi önerilmiştir (I: 67). Sonuç olarak 'Ol anı tazladı/ O, ona kel dedi, kel saydı.' sözünün, 'O, onu kötülüğe nispet etti.' şeklinde olması gerekmektedir.

II- 'Çaxşak üze ot bolmas, çakrak bile uwut bolmas/ Dağ çakşağında ot, dazda ut olmaz.' DLT'de 'tas/ ش ن kelimesi gibi 'çaxşak/ جحشقی?' ve 'çakrak/ ج قرق?' kelimeleri de 'Hapax legomenon' durumdadır. Clauson, 'Not a main entry, perhaps mis-spelt; there is no widely distributed word for 'bald' in Turkish.' (EDPT: 410) bilgisini veriyor. DLT'de aynı yerde Karlukça kaydı ile 'çaxşak/ جحشقی': 'Kurutulmuş şeftali ve üzüm.' bilgisi varsa da bu anlam önceki anlama bağlıdır. Ele aldığımız cümlede öznelerin karışmış olması muhtemeldir. Ancak özneler yer değiştirmiş olsa dahi çakrak?/ çaxşak?: 'taz?', Dizin IV: 132) kelimelerinin 'kel' anlamında olması yine uygun görünmüyor. Çaxşak/ جحشقی: (çaxşa:-; çaxşa:k 'Where it occurs with a surprising range of phonetic changes (-a/-e/-ı-; -ğ/-k/-v/-y-zero) usually meaning stony ground.' EDPT: 412) KB (1027, 1028) ve AH'de (134, 151) 'geveze' anlamında geçen 'yanğşak' (Herkmen 2009: 1525-1534) olması ihtimal dışı değildir. Sözcük, EUTS: 185'de 'yanlış' olarak tanımlanmış, 142'de ise şaksı: 'pislik' şeklinde bir kelime yer almıştır. Yanşak: (yanşa:-, yanşak, yanşat:- EDPT: 953) ÇL'de, 'Tatsız, geveze, ağzı yayvan/ Gesschmacklos, geschwetzig' (ÇL: 99) anlamındadır. Çaxşak/ yanğşak?: 'Geveze, boşboğaz, lâf yetiştirici', 'uwutsuzluk'la itham edilemez. Yanşa-k, hem yapı hem de anlam bakımından 'ersek' (DLT I: 104; II: 56; erseğ: erse:- EDPT: 237) kelimesi ile benzerlik gösteriyor. Türkçede '-rek-, -rak/ ر ق eki fazlalık (DLT I: 7) ve mukayese bildiren sıfatlar yapan bir ek olup XV. asra kadar yaygın olarak kullanılmıştır (Ergin 2008: 172). '-sak/ -sek' eki ise istek bildiren bir fiile '-k' getirilmesiyle oluşmuştur (Clauson: 2007: 189). Bir tetkikinde bu meseleye temas eden Orçun Ünal; 'Biz bu kelimenin Klasik Moğolca, 'yangsagh/ coquettish' (Lessing Ferdinand D, Mongolian-English Dictionary, Bloomington, The Mongolia Society. Mongolia Society, 1995, p. 427-b) yani 'işveli, cilveli, oynak, şuh' ile aynı kökten geldiğini ve bu kelimenin Moğolcada Türkçeden bir alıntı olduğunu düşünüyoruz.' (Ünal 2010: 161) diyor. Bu durumda DLT'de geçen Çaxşak/ جحشقی?, yanğşak/ çakrak/ ج قرق? kelimelerinin 'ersek' anlamında olması muhtemeldir. Ancak Türkçede, Çak/ ج ق: 'Ses bildiren bir sözdür.' (DLT I: 333). Çak: 'İftira etmek, aleyhte konuşmak.' (CC: 8, 11/13; çak: EDPT: 404; çak:- EDPT: 405). Kanğrak: 'Damak, Çan', Çingrak: 'Gür ve pürüzsüz ses.' (DLT III: 383; çingra:k EDPT: 426), Çaxşamak: 'Ziyet eşyası ve buna benzer şeylerin çıkardığı ses.' (DLT III: 286), Çahşamak: 'Sarsılıp gevşemek, kağşamak.', Çağşak: 'Eklem yeri çok oynak, gevşek.' (YTS: 48), Çahşatmak: 'Şingirdatmak', (TS-II: 794). Kırgız Türkçesinde Çagarak: 'Helezoni, burmalı, burma', Çagarakta: 'Çengelimsi bükülmek' (Yudahin 1998-I: 243). Kamşat-: 'Sallamak, sarsmak; (ayağını) sendeletmek, (aklını) şaşırtmak' (EDPT: 629). Çıgrı: 'Çıkırık' (DLT I: 421; II: 241; EDPT: 410) demektir (Yıldırım 2011: 28; Yıldırım-Çifci 2012: 1236). Bulgarcada vurgusuz hecede 'a', Türkçe 'i' çok defa 'a'ya dönüşür. Buna göre onlarda 'çakrak < çıkırık' olmaktadır (Mollava 1976: 18). Bu araç, EUTS: 39'da 'tekerlek, çarh' olarak tanımlanmıştır. 'Çıgrı çevrildi/ Çıkırık çevrildi. Herhangi bir şey çevrilirse yine böyle denir.' (DLT II: 230). 'Çıgrı tezgindi/ Çıkırık döndü. Başkası da böyledir.' (DLT II: 241). Çıkırık: yapı bakımından 'çakrak' kelimesine, işlevi bakımından da 'rakkas'a benzer. Bu araç dönerken bir takım sesler de çıkarmıştır. Bu veriler bağlamında; 'çakrak/ 'nünüzös' قج? mutribe, muganni ve rakkas' olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim Gazne Sarayında saçları açık ve örgülü şekilde raks eden kadınlar yer aldığı bilinmektedir (Salman 2006: 118). DLT'de ise 'yragu' (yıra:ğu:/ singer EDPT: 963) denen çalgıcı, çağırıcı ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4, Spring 2013

şarkıcılardan (III: 36) bahsedilir. Bununla beraber bu meslek veya uğraşların XI. asır Türk-İslâm toplumu ahlâk anlayışı içinde ‘*uwutsuzluk*’ olarak telâkki edilmiş olması da gayet makûldür. Kâşgarlı, ‘Erdemsizden kut çertilür/ *Faziletsizden uğur kaybolur, onda edep ve fazilet kalmaz.*’ (DLT II: 229) diye bir atasözü naklediyor.

Türkçenin coğrafyası ve tarihi dönemleri içinde kurallı olarak önseste ‘y-’ türemesi (Tekin 1994: 51-66; Alibekiroğlu 2013: 685-710) ile ‘*y- > ç-’ (Ceylan 1993: 69-72) ve ‘ç- > ş-’ değişme olaylarına tanık oluruz (Tekin 1988: 71-75; Gülsevin 2008: 378-387; Uluocak-Baştürk vd. 2010: 616-624). Bu bakımdan ‘*çağırmaq > çağlamak > çağlayan > çağrı > çaxşak > çığırmaq > çığlık > şakımak > şakırdamak > şaklamak > şakrak > yangşak*’ gibi kelimeler müradif olarak aynı kuruluş ve türdendir. Kâşgarlı, Türkoloji çalışmalarında ilk başvuru kaynağımız olan eserinin takdim kısmında; ‘*Ben onların en uz dillisi, en açık anlatanı ...*’ (I: 4) diyor. Kâşgarlı, bazı kelimelerin iki türlü söylenişi karşısında; ‘*Bunların ikisi de kurala uygundur ve güzeldir.*’ (I: 435), bazı kelimelere de ‘*Bu ince bir lûgatir.*’ (III: 252) kaydını koymuştur. Kâşgarlı, Türklerin dil konusundaki hassasiyetini ifade ederken; Tanrının lâneti anlamındaki ‘*kargamak*’ ile bir insanın bir insana kızması anlamındaki ‘*kırgamak*’ arasındaki farktan bahsettikten sonra; ‘*Görmez misin, Türkler Tanrının lânetiyle bir kulun bir kulu kovması arasını nasıl ayırt etmişlerdir. Öbür kelimeyi üstün, bu kelimeyi esre kılmışlardır.*’ (III: 290) diyor. Sonuçta; ‘*Çaxşak üze ot bolmas, çakrak bile uwut bolmas*’ sözünün anlamı; ‘*Dağ başında ot olmaz, mutribe, muganni ve rakkas da utanma olmaz.*’ şeklinde olması gerekmektedir.

Sonuç

DLT’de yer alan bu sözlerdeki karışıklık Besim Atalay’ın yanlış okuma veya yanlış anlamlandırmasından ziyade, müstensihin eseri istinsah ederken bu kelimelerin anlamlarına vâkıf olmamasından kaynaklanmış olmalıdır. Buradaki ‘*çaxşak/ جحشقی?*’, ‘*çakrak/ جقوق?*’, ‘*tas/ تاس*’, ve ‘*taz/ تاز*’ kelimesinin anlamlarının bu şekilde düzeltilmesi, bir zorlama olmadığı gibi, bu şekildeki anlamlandırma ile bahsedilen sözlerin anlamı açıklık kazanmaktadır. Sonuç olarak bu makalede; DLT’de yer alan; ‘*Ol anı tazladı/ O, ona kel dedi, kel saydı.*’ sözünün; ‘*Ol anı tazladı/ O, onu kötülüğe nispet etti.*’, ‘*Çaxşak üze ot bolmas, çakrak bile uwut bolmas/ Dağ çakşağında ot, dazda ut olmaz.*’ sözünün; ‘*Dağ çakşağında ot, mutribe, muganni ve rakkasta uwut/ utanma olmaz.*’ şeklinde düzeltilmesi gerektiği savunulmuş ve önerilmiştir.

Kısaltmalar

CC:	Codex Cumanicus
Çev:	Çeviren.
ÇL:	Çağatay Lugati
DKH:	Dede Korkut Kitabı I (Dede Korkut Hikâyeleri).
DLT:	Divanü Lugati’t Türk
EDPT:	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.
EUTS:	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
Haz:	Hazırlayan.
s:	Sayfa/ Sayfalar.
TDK:	Türk Dil Kurumu.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4, Spring 2013

TS:	Tarama Sözlüğü.
vd.:	ve diğerleri.
YTS:	Yeni Tarama Sözlüğü

KAYNAKÇA

- ALİBEKİROĞLU Sertan, “Türkçede Ön Seste Y”, **Turkish Studies**, Cilt 8/1, s. 685-710, Kış 2013.
- ARIKOĞLU Ekrem-KUULAR Klara, **Tuva Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- BEYDİLİ Celal, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Yurt Kitap Yayınları, Ankara 2005.
- CAFEROĞLU Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1993.
- CEYLAN Emine, “Çuvaşçada ‘çara’ Sözcüğü ve Dağınık *y- > ç- Değişimi”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, Seri: III, s. 69-72, 1993.
- CLAUSON Sir Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish**, Oxford University Press, Oxford 1972.
- CLAUSON Sir Gerard, “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler”, (Çev. Uluhan Özalan), **Dil Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı: 1, 185-196, Güz 2007.
- COŞAR A.Mevhibe-GÜNEŞ Bahadır, “Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi-I: Divânü Lugâti’t-Türk ve Kâşgarlı Mahmud Üzerine Yazılan Makaleler”, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, Cilt 21, s. 167-231, Bahar 2011-a.
- COŞAR A.Mevhibe-GÜNEŞ Bahadır, “Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi-II: Divânü Lugâti’t-Türk ve Kâşgarlı Mahmud Üzerine Hazırlanan Bildiriler”, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, Cilt 21, s. 19-85, Güz 2011-b.
- ÇAĞATAY Saadet, “Uygur Yazı Dili”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, Sayı: 5, s. 77-88, 1943.
- ÇAĞATAY Saadet, “Türkçede ‘Kadın’ İçin Kullanılan Sözcükler”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 19978-1979/I**, s. 13-49, Ankara 1979.
- DEVELİ Hayati, “Dua ve Yas Motifi Olarak ‘baş aç’ Tabiri”, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, Cilt 20, s. 85-111, 1997.
- EDİB AHMET İBN MAHMUD YÜKNEKÎ, **Atebetü'l-Hakayık**, (Haz. Reşid Rahmeti Arat), TDK Yayınları, Ankara 2006.
- ERGİN Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak yayınları, İstanbul 2008.
- ERGİN Muharrem, **Dede Korkut Kitabı I** (Giriş-Metin-Faksimile), 6. bs., TDK Yayınları, Ankara 2008.
- ERGUN Pervin, “Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tastarakay-Keloğlan”, **Millî Folklor Dergisi**, Sayı: 68, s. 78-84, Kış 2005.
- GÜLSEVİN Gürer, “Türkiye Türkçesi Ağzlarında Kıpçakça Denilen Unsurlar Üzerine II: (ç > ş Değişmesi)”, **Turkish Studies**, Cilt 3/3, s. 378-387, İlkbahar 2008.
- HERKMEN Dilek, “Eski Türkçedeki Yağsa-Fiilinin Yaşadığı Bir Örnek: Yençeleşmek”, **Turkish Studies**, Cilt 4/8, s. 1525-1534, Sonbahar 2009.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4, Spring 2013

- İBN FAZLAN, **İbn Fazlan Seyahatnâmesi**, (Haz. Ramazan Şeşen), Bedir Yayınları, İstanbul 1995.
- KÂŞGARLI MAHMUD, **Divanü Lugati't Türk**, (Çev. Besim Atalay), TDK Yayınları, 5. bs., Ankara 2006.
- MOLLAVA Mefkûre, “Şark Kavimlerinden Geçen Bazı Bulgar Ad ve Soyadları”, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, Cilt 18, s. 315-330, 1976.
- ÖGEL Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, Cilt II, TTK Yayınları, Ankara 2002.
- ÖLMEZ Mehmet, “Divânü Lugâti't-Türk'teki Tek Örnekler Üzerine”, **Rize Üniversitesi Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildirileri**, (17-19 Ekim 2008 Rize), Rize Üniversitesi Yayınları, s. 295-297, Rize 2008.
- ÖZÜNEL Evrim Ölçer, “Kel Ata'dan Keloğlan'a 'Hilebaz' Dönüşüm”, **Millî Folklor Dergisi**, Sayı: 67, s. 47-52, Güz 2005.
- SALMAN Fikri, “Gaznelilerde Giyim Kuşam Özellikleri”, **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 16, s. 11-126, Erzurum 2006.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ, **Çagataj-Osmanisches Wörterbuch**, (Haz. İ. Kunos), Budapeşte 1902.
- TARAMA SÖZLÜĞÜ**, Cilt I-VI, TDK Yayınları, Ankara muhtelif.
- TAVKUL Ufuk, “Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı: 15, s. 45-81, Bahar 2003.
- TAYMAS Abdullah Battal, “Divanü Lûgati't Türk Tercümesi”, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, Cilt 7-8, s. 212-252, 1940-1942.
- TAYMAS Abdullah Battal, “Divanü Lûgati't Türk Tercümesi”, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, Cilt 11, s. 75-100, 1954.
- TEKİN Talât, “Türkçe ‘ş’ Çuvaşça ‘s’ ve Moğolca ‘ç’”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, s. 71-75, 1988.
- TEKİN Talât, “Türk Dillerinde Ökseste y- Türemesi”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, Seri 4, s. 51-66, Ankara 1994.
- TEZCAN Semih, “Divânü Lugâti't-Türk'te Tek Veriler (Hapax Legomena)”, **Rize Üniversitesi Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildirileri**, (17-19 Ekim 2008, Rize), Rize Üniversitesi Yayınları, s. 298-302, Rize 2008.
- ULUOCAK Mustafa-BAŞTÜRK Şükrü, vd., “Bursa Yerli Ağızlarında ç > ş Değişimine Dair Bazı Gözlemler”, **Turkish Studies**, Cilt 5/1, s. 616-624, Kış 2010.
- ÜNAL Orçun, “Kutadgu Bilig'de Geçen ‘Yaşsaguçı’ Kelimesi Üzerine”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 28, s. 159-170, Güz 2010.
- ÜŞENMEZ Emek, “Karahanlı Eserlerindeki Söz Varlığı Hakkında”, **Sakarya Üniversitesi Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt 3, Sayı: 1, s. 247-253, 2008.
- YENİ TARAMA SÖZLÜĞÜ**, (Düzenleyen: Cem Dilçin), TDK Yayınları 503, Ankara 1983.
- YILDIRIM Talip, “Divânü Lügâti't-Türk'te Geçen Mimarlıkla İlgili Adlar”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı: 2, s. 23-41, 2011.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4, Spring 2013

YILDIRIM Talip-ÇİFCİ Musa, “Dîvânü Lugâti't-Türk'te Yer Alan Alet-Eşya Adları”, **Turkish Studies**, Cilt 7/2, s. 1229-1249, İlkbahar 2012.

YILDIZ Mustafa-ÖLKER Gökhan, “Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Oğuzca Kelimelerin Dede Korkut Hikâyelerindeki Durumu”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 26, s. 1-19, Güz 2009.

YUDAHİN K.K., **Kırgız Sözlüğü**, (Çev. A. Taymas), Cilt I-II, TDK Yayınları, Ankara 1998.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4, Spring 2013

